

Posudek disertační práce

Milan Vojáček, Velkostatek Maleč v riegrovské éře. UK FF, Ústav
hospodářských a sociálních dějin 2006, 173 s. + nepaginované přílohy

Milan Vojáček si hned v úvodu své disertace vytknul několik badatelských cílů, jimiž se v jejím textu hodlá zabývat, což mi nepochybně ulehčuje můj úkol. Jeho otázky se soustředily na výzkumnou problematiku, kterou lze považovat za zřejmý dluh v bádání o osobnosti F. L. Riegera, neboť se týkají dosud nepřiliš jasného vztahu mezi jeho společenskou pozicí občanského velkostatkáře a rolí čelného českého politika. Autorovi pak jde zejména o to, aby objasnil, jakou úlohu hrál velkostatek Maleč v životě jeho rodiny, jak hospodářsky fungoval a kde jeho majitel získával finance pro svoji politickou činnost a reprezentaci (s. 1). Doktorandovou ambicí je též vřadit své téma do problematiky formování moderních elit v české národní společnosti, což lze jen přivítat, neboť tato problematika dnes patří mezi velmi sledovaná témata v české historiografii sociálních dějin.

Velkou předností autorova přístupu k předmětu jeho bádání je dokonalá znalost příslušných archivních materiálů, zejména pak těch, které poskytují kvantitativní údaje i hospodářské bilance velkostatku Maleč v době, kdy jej F. L. Rieger spolu se svou manželkou vlastnil. Proniknout do této problematiky je v kontextu české historiografie stále velmi náročnou záležitostí, neboť v ní existuje jen velmi málo vzorů, které mohl Milan Vojáček následovat. Obtížná je zvláště otázka rentability a ziskovosti takového podniku, již je možno posuzovat i v tomto případě na základě neúplných či lépe řečeno roztržitých údajů. Klíčová je přitom problematika investičního i oběžného kapitálu, pachtu, hypotéčního či směnečného úvěru, cen zemědělských produktů ve vztahu k nákladům a hospodářským cyklům a konečně i otázka efektivnosti tzv. hospodářského průmyslu, tj. cukrovarů, lihovarů, mlékáren, sýráren, cihelen, pil, mlýnů, lomů atp., jež se u nás ve sledovaném období k velkostatkům ve větší či

menší míře vázaly. Zvláštní kapitolu tvoří v tomto ohledu téma jejich celkové modernizace, do níž patří též otázka kvality a podnikatelské zdatnosti řídicích složek velkostatku ve vztahu k požadavkům vlastníka.

V této souvislosti rád konstatuji, že se autorovi podařilo do těchto komplikovaných otázek zdařile proniknout, a proto naše bádání v tomto směru posunul skutečně dopředu. Poněkud však v jeho přístupu postrádám hlubší ponor do zhodnocení významu mentální připravenosti na kapitalistické podnikání v české národní společnosti zhruba od 60. let 19. století, neboť hrála v daném kontextu jednu z klíčových rolí a podle mých znalostí se opožďovala za těmi evropskými zeměmi, které byly v tomto ohledu vyspělejší. Riegerova mentalita oscilující s přibývajícím věkem stále více mezi kladným přijetím kapitalistických a liberálních modernizačních impulzů a prvky konzervativně chápaného národního vůdcovství propojeného s konzervativní touhou po symbolickém uznání vlastní i rodinné výlučnosti skrze šlechtický titul, dávají takto chápanému badatelskému přístupu rovněž dostatek podnětů.¹

Za otevřenou totiž považuji stále otázku, jak došlo k tomu, že příslušník české národní elity, již lze chápat jako elitu alternativní vůči elitám stávajícím, tj. i vůči aristokracii, ve svém stáří projevil neodolatelnou touhu získat příslušnost k „rakouské“ diplomové šlechtě, což by jeho tchána Františka Palackého stejně jako Riegerovu manželku nikdy nenapadlo? Šlo o výjimku danou osobními vlastnostmi, či symptomatický proces v utváření české národní elity na konci 19. století nebo lze tuto mentální proměnu vysvětlit úplně jinak? Ostatně i řada autentických postřehů Riegerova zetě Václava Červinky naznačuje, že velký problém se vztahem mezi moderními a tradicionalistickými prvky ve své mentalitě měla řada obyvatel vesnic, jež náležely k tomuto velkostatku. V typově podobných kategoriích charakterizoval i jeho původní hospodářské vedení. Otázka sociální skladby

¹ V této souvislosti by se dalo po mém soudu těžit zvl. produktivně ze Zápisků Josefa Kalouska, uložených v Archivu Národního muzea v Praze, jež místy obsahují vsutku výrazné průniky do Riegerovy mentality.

tohoto celku ve vazbě ke zdejším typům mentality, hospodářské síle i společenské aktivitě rolnictva zde mohla být též soustavněji akcentována, a to i vzhledem k tomu, že autor klade ve svém historiografickém úvodu důraz na význam sociální struktury pro historikovo bádání (s. 3) a že se v navazujícím textu věnuje s velkou znalostí věci výkupu z poddanství (s. 95 ann.).

Pan Vojáček zvolil však poněkud jinou výkladovou strategii, již je třeba respektovat. První část jeho disertace tvoří narativně pojatá *Kronika*, jež sleduje Riegerovy rodinné a majetkové poměry před i po koupi Malče r. 1862. Ocenění si v ní zaslouží rekonstrukce jeho majetkových poměrů po sňatku s Marií Palackou a celkové objasnění koupě i vlastnictví statku Suchdol (1854-1857), s nimiž jsme byli dosud seznámeni jen kuse (s. 21 ann.). Ještě větší faktografickou cenu má však popis finančních souvislostí koupě velkostatku Maleč a zejména pak shromáždění konkrétních údajů o jeho hospodářském stavu, výnosu a kvalitě původních řídicích úředníků (s. 30 ann.). Navíc se zde dozvídáme výchozí údaje o založení malečského akciového cukrovaru a „modernizační“ úřednické rošádě, jež postavila na první místo hospodářského správce V. Červinku.

Za vlastní výkladové jádro této disertace je ovšem nutno považovat pozoruhodnou *Analýzu fungování velkostatku Maleč* (s. 45-110). Zvláště důležitý je v této souvislosti jeho výklad o malečském cukrovaru, jenž vznikl z Riegerovy iniciativy jako akciová společnost, v níž vlastnil spolu se svým šlechtickým partnerem po třetině akcií, jejich poslední třetina pak připadla na drobné rolnické akcionáře. Rieger tak chtěl vylepšit nejen výnosnost svého velkostatku, nýbrž i hospodářsky a sociálně povznést místní kraj, a tak se osobně zapojit do tehdejší grüunderské vlny v rámci strategie budování tzv. českých národních a přitom též akciových podniků. Nepochybně i z tohoto důvodu se postavil jako předseda do čela správní rady tohoto cukrovaru, jenž však v podhorské oblasti příliš neprosperoval. Navíc byl podobně jako řada jiných českých národních podniků podkapitalizován, a tudíž bylo třeba Riegeova

společenského vlivu využívat i k získávání výhodných investičních i provozních úvěrů od českých finančních ústavů.

Pan Vojáček zjistil, že úzké vztahy měl zejména k Živnobance a chrudimské záložně, jež mu vycházely o něco více vstřícně, než by bylo běžné v případě méně významného klienta, aniž by ovšem rezignovaly na návratnost svých půjček. Cukrovar byl založen r. 1870, tj. necelé tři roky od začátku vleklé hospodářské krize, již od poloviny 80. let 19. století následovala vleklá agrární krize charakterizovaná dlouhodobým poklesem cen zemědělských produktů. Navíc se tak stalo v přírodních podmínkách, kde se pěstování cukrovky dařilo jen výjimečně. Ostatně Riegerův závazek pravidelných dodávek cukrovky ve výši cca 1 700 tun malečskému cukrovaru způsobil celkovou restrukturu osevních ploch velkostatku, jež se ukázala perspektivně jako velmi nevýhodná (s. 35 ann.) Přesto, že se cukrovar stále více zadlužoval, trval Rieger z prestižních důvodů na jeho zachování. Až hrozba konkurzu a skrze něj i ohrožení prestiže jeho osobnosti (1882) ho přiměla k tomu, že opustil post předsedy správní rady, což uvolnilo cestu k postupné likvidaci tohoto vysoce ztrátového podniku, k níž došlo z právního hlediska až r. 1888 (viz hl. s. 87-94).²

K tomu dodejme, že p. Vojáčkovi se však podařilo zjistit, že přibližně ve stejné době dosahoval dobrých hospodářských výsledků Riegerův lihovar v Předboři, ty však spolu s dalšími více či méně drobnějšími aktivy nestačily kompenzovat hospodářské ztráty a dluhy způsobené cukrovarem. Pozoruhodný je v této souvislosti autorův průnik do vskutku složité problematiky pachtu jako jedné z důležitých forem zajišťování stálého příjmu z vlastnictví zemědělské půdy (s. 99 ann.). Jeho *Analýza hospodářského fungování velkostatku Maleč* je uzavřena přesvědčivou periodizací efektivity Riegerova hospodaření na této poměrně rozsáhlé nemovitosti ve třech obdobích: 1/ 1862-

² R. 1882 převedl hl. věřitel cukrovaru, záložna v Chrudimi, dluh 180 000 zl. na Böhmische Bodenkreditgesellschaft, která byla r. 1884 nucena vyhlásit konkurz v souvislosti s tzv. cukerní krizí způsobenou nadúrodou cukrovky a tudíž i poklesem cen cukru.

1870, jež bylo kontinuální s předchozími léty, 2/ 1870-1884, kdy došlo k hospodářsky nevýhodnému provázání jeho ekonomiky s ekonomikou cukrovaru včetně neustálého narůstání dluhů a 3/ 1884-1903, kdy se podařilo jeho ekonomiku poněkud stabilizovat, nicméně však stále trpěl nedostatkem provozního kapitálu (s. 106-110).

V porovnání s touto analytickou částí Vojáčkovy disertace je její navazující kapitola *Mezi politikou a vlastními ekonomickými zájmy* (s. 111-151) o poznání méně propracována, což se ukazuje zejména v její části o Riegerovi jako ekonomickém teoretikovi (s. 119-122). Tato pasáž se mi jeví být nejen velmi stručná, nýbrž i málo analytická. Chybí mi v ní totiž komplexnější posouzení vztahu Riegerových národohospodářských studií k jeho konkrétní zkušenosti s vyspělejším světem kapitalismu ve Francii a Anglii. Nemám tím na mysli jen jeho známý zahraniční pobyt na přelomu 40. a 50. let 19. století, nýbrž i jeho kontinuální zájem o světové hospodářské výstavy. Stejně tak by bylo důležité vzít v úvahu, jakou roli v jeho mentalitě hrál ekonomicky či jinak motivovaný antisemitismus, jenž podle mých zkušeností býval v našem kulturním kontextu velmi ambivalentních komponentou v utváření vztahu české národní elity vůči kapitalismu.

Celkově se mohu ztotožnit s autorovým závěrečným zjištěním, že bezprostřední ekonomické výsledky Riegerova hospodaření na Malči nebyly příliš pozitivní. Nicméně však dokázal tento velkostatek nejen udržet, nýbrž i různými příkupy půdy též o něco rozšířit jako základ rodinného jmění. Důležité též bylo, že představoval jistinu, na niž si bylo možno vypůjčovat nedostatkový investiční i provozní kapitál. Podobnou roli zhodnocující „jistiny“ pak hrála Riegerova značná prestiž v české národní společnosti a veřejná známost mimo ni. Rieger tak díky vlastnictví Malče mohl veřejně vystupovat jako materiálně nezávislý politický vůdce, jenž díky této i dalším okolnostem může nezištně konat nezastupitelné služby pro „svůj“ národ (s. 150-157).

K tomu bych jen dodal, že ve smyslu teorie Pierra Bourdieua, jehož autor v historiografické části své disertace letno připomíná (s. 3), by se dalo konstatovat, že velkostatek Maleč pro Riegera nepředstavoval jen hmotnou jistotu, nýbrž i značný přínos k jeho výchozímu symbolickému kapitálu, jenž rozšiřoval jeho akční rádius v tehdejší středostavovské české národní společnosti i mimo ni více, než v případě, kdyby žádný velkostatek nevlastnil. Nicméně neumožňoval jeho začlenění do řad velkoburžoazie na straně jedné nebo majetné šlechty na straně druhé. Celkově se tedy domnívám, že pan Milan Vojáček více než uspokojivě odpověděl na otázky, které si na začátku tohoto textu postavil, proto jeho disertační práci rád doporučuji k úspěšné obhajobě.

Praha 12. 10. 2006

prof. PhDr. Jiří Štaif, CSc.